

EESTI KEEL SISSERÄNDETUULES (II)

Demograafiline tagasivaade 1989–2011 ja edasipilk

(*Algus Keeles ja Kirjanduses nr 4*)

ALLAN PUUR, LEEN RAHNU, JAAK VALGE

4. Eesti keel teise keelena

Et eesti keel rahvusvaheliste suhtluskeelte hulka ei kuulu, saabuvad sisserändajad Eestisse reeglina ilma seda vähimalgi määral oskamata. Keele omandamine algab pärast maaletulekut ning sõltub mitmest tegurist, sealhulgas lõimumismotivatsioonist ning kontaktist eesti keele kui emakeele kõnelejatega (Tender 2010: 40). Järgnev selgitab, mil määral on mitte-eesti emakeelega rahvastiku eesti keele oskus Eestis alates 1980. aastate lõpust muutunud ja kuidas see teiskeelse rahvastiku alarühmade lõikes varieerub.

Eesti keele oskuse üldine määr on mitte-eesti emakeelega rahvastiku seas kolme viimase rahvaloenduse jooksul järsult suurenenud. Kui 1989. aastal piirdus eesti keele oskajate suhtarv mitte-eesti emakeelega elanikkonna hulgas 14 %-ga (lapsi kaasa arvates), siis sajandivahetuseks oli see tõusnud 38 %-ni. XXI sajandi alguskümnendil eesti keele oskuse määra suurenemine rahvaloenduste andmetel jätkus, kuid aeglasemas tempos: 2011. aasta loendus näitas teiskeelse rahvastiku eesti keele oskuseks 44 %. Kõige olulisem tegur on olnud poliitiline kontekst ehk Eesti iseseisvuse taastamine, sest suurim muutus toimus taasiseisvumise alguskümnendil. Iseseisvas Eesti riigis hakati rohkem õppima eesti keelt, mis oli saanud riigikeeleks.

Nende arvude tõlgendamisel tuleb arvestada, et lisaks eesti keele oskuse paranemisele ja selle täielikumale märkimisele kajastub loendusandmetes veel kahe teguri, väljarände ning loendusmetoodika muutumise mõju. Alljärgnevas on tehtud katse nende tegurite võimalikku mõju hinnata. Bilansimeetodit, st rahvaarvu kogumuutusest loomuliku iibe mahaarvamist rakendades ilmneb, et mitte-eesti emakeelega elanike arv kahanes 1989. ja 2000. aasta rahvaloenduse vahel rände tõttu enam kui 140 000 inimese võrra (eestlaste rändesaldo oli samal ajavahemikul negatiivne 10 000 võrra). Eeldades, et lahkujate hulgas olid ülekaalus Eestiga suhteliselt nõrgemini seotud mitte-eestlaste rühmad (nt sõjaväelased ja nende pereliikmed), võis väljarände selektiivsus anda oma panuse teiskeelse rahvastiku eesti keele oskuse määra suurenemisele. Ehkki selle teguri panuse täpseks kindlakstegemiseks võimalus puudub, saab hinnata selle mõju teoreetilist ülempiiri: selleks tuleb eeldada, et 1990. aastate väljarändajate hulgas polnud ühtegi eesti keele oskajat. Selles olukorras oleks väljaränne suurendanud Eestisse jäänud teiskeelsete eesti keele oskuse määra 4,5 protsendipunkti võrra. Väljarände tegelik mõju on sellest piirarvust mõistagi väiksem.¹⁰

¹⁰ Samal põhimõttel hinnatuna on väljarände mõju piirmäär teiskeelsete eesti keele oskuse suurenemisele aastatel 2000–2011 2,3 protsendipunkti.

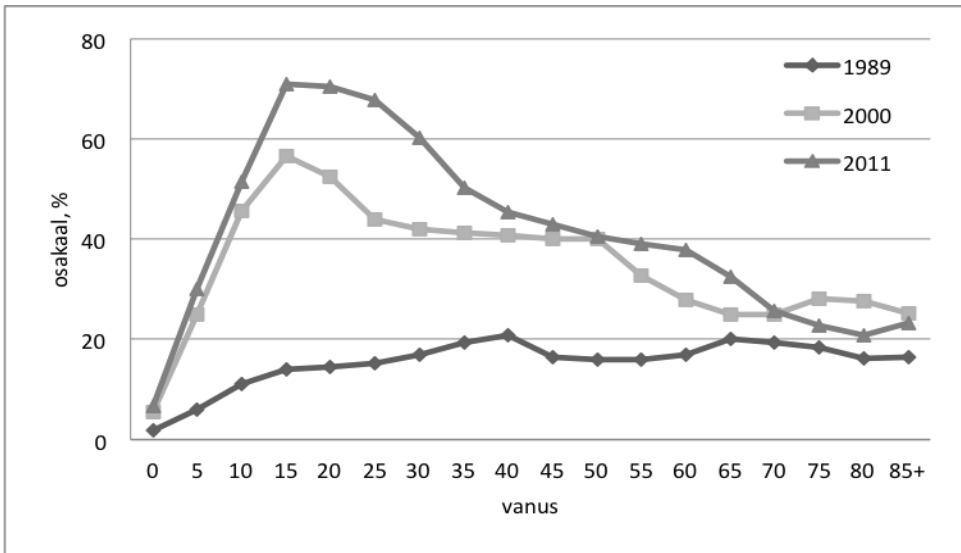
Teise täiendava teguri, meetoodika mõju on tingitud loenduste keeleküsimuste muutumisest. 1989. aasta rahvaloendusel taheti teada, kas isik valdas lisaks emakeelele vabalt veel mõnda Nõukogude Liidu rahvaste keelt; teise keele vaba valdamisena mõeldi oskust lugeda, kirjutada ja vabalt kõnelda või ainult vabalt kõnelda (NSV Liidu Riiklik Statistikakomitee 1988). Loendaja sai loenduslehele vastuseks märkida vaid ühe keele; kui isik valdas lisaks emakeelele kahte või enamat Nõukogude Liidu rahvaste keelt, paluti üles märkida keel, mida isik kõige paremini valdas. Eesti rahvaloendustel ei piirdunud küsimused võõrkeelteoskuse kohta mõistetavalt enam NSV Liidu rahvaste keeltega. Siiski kasutati 2000. aastal vastuste märkimiseks lühendatud keelteloendit, mistõttu väiksemate keelte oskamine teise keelena kajastus andmestikus vaid osaliselt.¹¹ 2011. aasta loendusel rakendatud protseduurid tagasid võõrkeeli puudutava teabe kogumise emakeelega võrdses detailsuses.

Eesti keele oskuse täielikumat kajastumist 2000. ja 2011. aastal võis mõjutada asjaolu, et erinevalt nõukogudeaegsest meetoodikast ei rõhutanud kahe viimase loenduse keelteoskuse küsimused võõrkeele v a b a l t valdamist.¹² 2000. aasta loendusel loeti isik keelt oskavaks, kui tema keeleoskus võimaldas toime tulla tuttavates keelekasutuse olukordades kõnelemisel, kuulamisel, kirjutamisel või lugemisel (Statistikaamet 1999). Kui isik suutis ennast tuttavates suhtlusolukordades väljendada, sai aru selgest kõnест igapäevaelu teemadel, mõistis lihtsama teksti sisu ning suutis koostada lühikesi tarbetekste, loeti keeleoskus loendusel kirjapanemiseks piisavaks. Kui mõni neist osaoskustest puudus, teine aga ületas eespool nimetatud nõudeid, võis isikut samuti lugeda keelt oskavaks. 2011. aasta loendusel antud selgitused olid eeltooduga põhijoontes sarnased (ESA 2015). Seetõttu võib oletada, et teatud osa loendusvahemikus 1989–2000 täheldatud eesti keele oskuse paranemisest võib peegeldada loendusmeetoodika muutust. Samas ei maksa seda mõju väga tugevaks pidada, sest valdav enamus loendatavaid lähtub küsimustele vastamisel oma intuitsioonist, mitte loendusjuhendis antud nüansilistest selgitustest.

Rahvastikus kulgevaid protsesse, mille väljenduste hulka võib liigitada ka keeleoskuse määra teisenemise, aitab mõista nende vaatlemine demograafiliste põhitunnuste lõikes. Joonis 7 näitab, et eesti keele oskajate suhtarvu suurenemine on pöördvõrdelises sõltuvuses vanusest: eesti keele oskuse järsk paranemine nooremates eärühmades on viinud kogu keeleoskuse vanusmustrite teisenemisele. 1980. aastate lõpus oli eesti keele oskuse tase teisekeelse rahvastiku täisealiste vanuserühmades üsna ühtlane, vaevu eristuva maksimumiga 40–44-aastaste seas (21 %). Seega oli mitte-eesti emakeelega noorte eesti keele oskus keskealistega võrreldes isegi madalam, mis osutab nõukogudeaegse

¹¹ 2000. aasta loendusel kasutati võõrkeelte info töötlemiseks kümmet etteantud vastusevarianti: eesti, vene, inglise, saksa, prantsuse, soome, rootsi, läti, oma rahvuse keel ja muu(d) keel(ed). Et loendusandmete kasutajal puudub võimalus tuvastada, milliseid konkreetseid keeli „muu” alla märgiti, on tagajärjeks loendisse mitteküsitatud keelte oskuse mittekajastumine. Sama probleem esines tegelikult ka 1989. aasta loendusel, kus teise keele märkimiseks kasutati lühikest loendit, mis piirdus liiduvabariikide nimirahvaste keelte ja oma rahvuse keelega. Kõik ülejäänud keeled, mida isikud teise keelena nimetasid, märgiti „muu” alla.

¹² 2000. aastal paluti emakeele küsimuse järel vastata, milliseid keeli isik veel oskab. 2011. aastal selgitati esmalt, kas isik valdab peale emakeele veel mõnda keelt. Jaatava vastuse puhul paluti nimetada oskuse järjekorras need emakeelest erinevad keeled, mida isik oskas.

Joonis 7. Mitte-eesti emakeelega rahvastiku eesti keele oskus vanuserühmiti, 1989, 2000 ja 2011. Allikas: ESA 2015, TLÜ Eesti demograafia keskus, autorite arvutused.

vene õppekeelega kooli olematule panusele eesti keele õpetamisel. Sajandi vahetuseks oli suurim eesti keele oskuse määr (57 %) nihkunud 15–19-aastaste rühma ning vanuserühmade erisus mitmekordistunud. Käimasoleva kümneni algul oli kontrast vanemate eearühmadega veelgi suurem. Mitte-eesti emakeelega 15–19-aastaste noorte eesti keele oskuse määr ulatus 2011. aastal 71 %-ni, kuigi palju ei jäänud neist maha 20-ndates eluaastates noored.

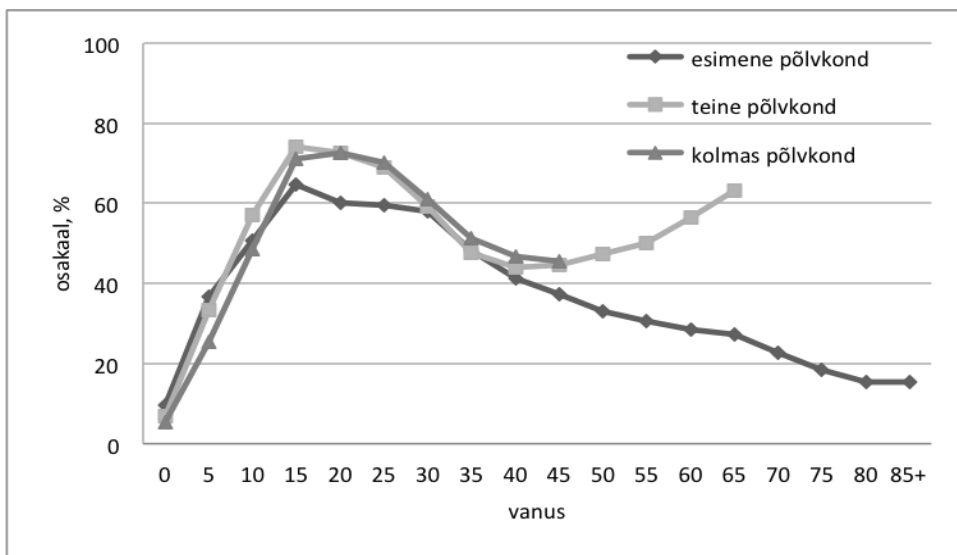
Noorte parem keeleoskuse määr ei ole kindlasti üllatav, vaid kinnitab üldhariduskooli kohustusliku keeleõppe kesksel osal teiskeelse rahvastiku eesti keele oskuse arendamisel. Kuid vaatamata paindlikult sõnastatud küsimusele hindas ligi kolmandik 15–24-aastastest mitte-eesti emakeelega noortest oma riigikeele oskust nii madalaks, et jättis selle loendusel märkimata. Keskealiste keeleoskuse paranemise põhiteguriks võib pidada eesti keele ühiskondliku staatuse üldist tõusu ja selle oskuse vajadust suhtlemist eeldavates ametites. Keskealiste ja noorte võrdlus näitab, et haridussüsteemil on olnud tugevam mõju kui eesti keele staatuse üldisel muutusel ja töösfääril. Kui ajavahemikus 1989–2011 kasvas eesti keele oskajate osakaal 15–24-aastastel noortel 5 korda, siis vanuserühmas 35–49 suurenes keeleoskuse määr 2,5 korda ning 50–69-aastastel 2,2 korda. Eakate puhul võib tegemist olla väiksema vajaduse, aga võib-olla ka vananemisega kaasneva õppimisvõime langusega. Nii oli 2011. aastal eesti keele oskajate suhtarv 70-aastaste ja vanemate mitte-eesti emakeelega isikute hulgas vaid 1,3 korda suurem kui 1980. aastate lõpul. See tõendab ühtlasi, et loendusmetoodika teisenemine on eesti keele oskajate suhtarvu suurenemises etendanud teisejärgulist osa.

Vastupidiselt üldisele keeleoskuse paranemisele torkab joonisel 7 silma 75-aastaste ja vanemate isikute eesti keele oskuse kahanemine loendusvahemikus 2000–2011. Selle põhjuseks on nähtus, mida demograafias tun-

takse kohordivoo nime all. Keeleoskuse vähenemise kandjaks on teiskeelse rahvastiku 1920. aastate teisel ja 1930. aastate esimesel poolel ilmale tulnud põlvkonnad, kelle eesti keele oskus on eelnevate ja järgnevate põlvkondadega võrreldes madalam. 2000. aasta loenduse ajal olid need madalama keeleoskusega põlvkonnad jõudnud vanusesse 65–74, järgmise loenduse ajaks on nad kaasa toonud keeleoskuse vähenemise 75–84-aastaste seas.

Sisserännanute lõimumise seisukohalt väärivad sünnipõlvkondade kõrval omaette tähelepanu rändepõlvkonnad (joonis 8). Klassikalisel assimilatsiooniteoorial (Gordon 1964) põhinev ennustus, mille kohaselt sisserändajate uuel kodumaal sündinud ja üles kasvanud järelpõlv peaks oma vanematega võrreldes olema elukohamaa ühiskonda hoopis enam lõimunud, leiab eesti keele oskuses selget toetust vaid vanemates eärühmades. Nooremate eärühmade suunas Eestis sündimise ja kasvamise positiivne mõju keeleoskusele väheneb kuni rändepõlvkondade keeleoskuse näitajate ühtlustumiseni 40-aastaste seas. Teise põlvkonna parema keeleoskuse kaotsimineku põhjust peab otsima Eesti sõjajärgsest ühiskonnamuutusest, mille osaks oli eesti keele positsiooni nõrgenemine ja keelekeskkonna teisenemine. Loendusandmete põhjal otsustades pidi keskkond üsna tõhusalt kaasa aitama, et 1940. aastate teisel poolel ja 1950. aastate algul sisserändajate peredesse sündinud lastest omandasid enam kui pooled eesti keele. Selle eesti keele omandamist toetanud keskkonna muutmiseks oli tarvis vähem kui paarkümmend aastat.

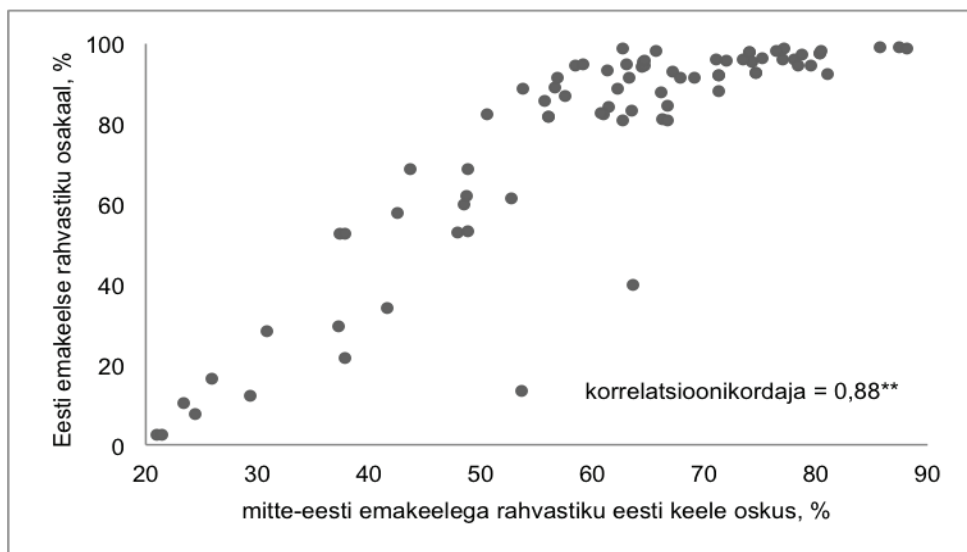
Ehkki nõrgemal kujul, ilmutab assimilatsiooniteooriaga kooskõlas olev erisus end taas nooremates vanuserühmades. Et 15–29-aastased on kõige mobiilsem vanuserühm, on seletuseks ilmselt suhteliselt hiljuti Eestisse saabunute tagasihoidlikum eesti keele oskus. Samas ei kinnita teoorial põhinevat ootust teise ja kolmanda põlvkonna võrdlus. Nagu jooniselt 8 selgub, ei erine kolmanda rändepõlvkonna mitte-eesti noorte eesti keele oskus oluliselt teise põlvkonna omast. Selle põhjuseks võib pidada teise ja kolmanda põlvkonna noorte sarnast keelekeskkonda, mis on potentsiaalse põlvkonnaerisuse ära tasandanud.

Joonis 8. Eesti keele oskus mitte-eesti emakeelega rahvastiku seas rändepõlvkonniti ja vanuserühmiti, 2011. Allikas: ESA 2015, autorite arvutused.

Immigratsiooni reeglipärasuseks, mida hoiavad alal majanduslikud ja sotsiaalsed mehhanismid, on sisserändajate väga ebahütlane jaotumine sihtriigis (Haug jt 2002). Ka Eestis on ülekaalukas osa välispäritolu rahvastikust koondunud Kirde-Eesti linnadesse ning Tallinna: 2011. aastal peaaegu kolm neljandikku mitte-eesti emakeelega rahvastikust. Kirde-Eesti linnade ja Tallinna elanikkonnast moodustasid teiskeelsed vastavalt 92 % ja 47 %. Selline ruumiline keskendumine annab võimaluse elada ja töötada eestlaste ja eesti keelega igapäevaselt kokku puutumata, mis peegeldub otseselt ka loendusel antud eesti keele oskuse hinnangutes. Nii oli 2011. aastal eesti keele oskuse määr ülejäänud piirkondadest madalam just Ida-Virumaal (24 %) ja Harjumaal (48 %). Seevastu Hiiumaal, kus mitte-eesti emakeelega elanikke leidub suhtarvuliselt kõige vähem, küündis eesti keele oskajate suhtarv teiskeelsete seas 77 %-ni.

Keskonna ja keelekontaktide mõju on üldistatud korrelatsioonidiagrammil (joonis 9), mis näitlikustab seost teiskeelse rahvastiku eesti keele oskuse määra ja eesti emakeelsete osakaalu vahel Eesti linnades/asulates ja maakondade maapiirkondades (kokku 80 ruumiüksust). Kahe arvurea korrelatsioonikordaja väärtus on 0,88, mis kinnitab väga tugevat seost. Huvitav on tõdeda, et vaatamata eesti keele oskuse määra mitmekordsele suurenemisele pole seos rahvastikukoostise ja eesti keele oskuse vahel viimase veerandsajandi vältel nõrgenenud. Pigem vastupidi: 1989. aastal oli korrelatsioonikordaja 0,69. Seose tugevnemise põhjuseks on ilmselt asjaolu, et valdavalt eestlastega asustatud piirkondades kulges eesti keele omandamine 1990. aastatel märgatavalt kiiremini, mis tõi endaga kaasa eesti keele oskuse piirkondlike erisuste suurenemise. Niisugune seletus haakub hästi ka keeleteadlaste uurimistulemustega (Rannut 2005: 29–30; Tender 2010: 41).¹³

Joonis 9. Seos mitte-eesti emakeelega rahvastiku eesti keele oskuse ja elupiirkonna rahvastikukoostise vahel, 2011. Allikas: ESA 2015, autorite arvutused.

¹³ Võrdluses okupatsiooniaja lõpuga aitas kõnealust seost ilmselt tugevdada ka ebahütlane dislokatsiooniga sõjaväelaste ja nende pereliikmete osaline Eestist lahkumine.

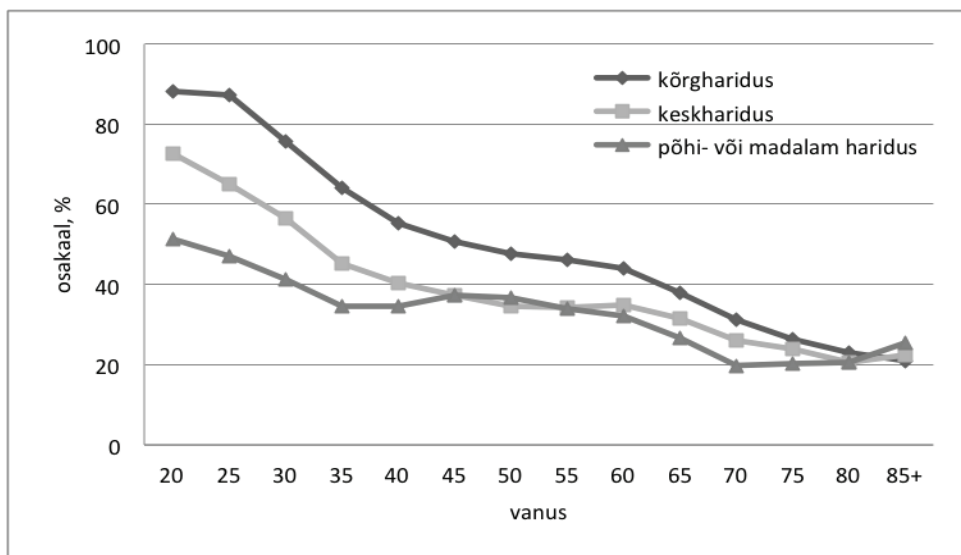
Eesti keele oskuse määr varieerub suures ulatuses ka emakeelerühmade vahel. Kui piirdume keeltega, mida viimase rahvaloenduse ajal märkis emakeeleks vähemalt 200 inimest, siis leiame kõige rohkem eesti keele oskajaid soome emakeelsete hulgas (84 %). Neile järgneb mustlaskeelsete rühm (66 %), keskmisest märgatavalt parema keeleoskusega paistavad silma ka saksa- ja lätikeelsed (vastavalt 61 % ja 60 %). Vene emakeelega rahvastiku hulgas – tegemist on kõige suurema ja selle tõttu eesti keele seisukohalt kõige olulisema rühmaga – jäi eesti keele oskajate osakaal alla poole (44 %). Vene keelerühma suurus koos suhteliselt kompaktselt paiknemisega Ida-Virumaal ja Tallinna piirkonnas loovad keskkonna, kus venekeelsetel on suhteliselt lihtne toime tulla ilma eesti keelt oskamata.

Proportsionaalselt täpselt sama palju eesti keele oskajaid kui vene emakeelsete hulgas on väikesearvulises uute sisserändajate rühmas, kelle emakeeleks on inglise keel. Mõtlemisainet pakub seejuures tõsiasi, et võrreldes 2000. aastaga on eesti keele oskajate suhtarv ingliskeelses rühmas suurenenemise asemel kolme protsendipunkti võrra langenud. Keeleoskuse vähenemine on seletatav ilmselt rühma sisserände kiire kasvuga (aastatel 2000–2011 suurenes Eestis inglise emakeele kõnelejate arv 3,5 korda). Sisseränne seletab ilmselt ära ka eesti keele oskuse vähenemise rootsikeelsete seas, kelle arv viimases loendusvahemikus kahekordistus. Kuid oma mõju võib olla ka eestlaste suhteliselt heal inglise keele oskusel ja laiemalt võttes inglise keele tugeval positsioonil Eesti ühiskonnas.

Kõige väiksem – vaid 25 % – oli eesti keele oskajate suhtarv valgevene keelerühmas. Valgevene emakeele, aga ka mitme teise endise Nõukogude Liidu alalt pärineva keele puhul tuleb arvestada nende pärsitud põlvkondade vahelist keeleülekannet, mistõttu on keelerühma vanuskoostis moonutatud.

Isikutunnustest on eesti keele oskus selges sõltuvuses ka haridusest (joo- nis 10). 2011. aastal valdas mitte-eesti emakeelega 20–24-aastastest põhi- haridusega noortest eesti keelt 51 %, keskharidusega noortest 73 % ning kõrg- kooli lõpetanutest 88 %. Nii võib öelda, et nüüdisajal tagab eesti keele oskuse kõige kindlamini Eestis omandatud kõrgharidus. Samas peab arvestama, et hariduse seos keeleoskuse määraga on iseenesest vaid osaliselt põhjuslik. Seos peegeldab ka haridussüsteemis toimuvat valikuprotsessi, mis suunab kõrge- male kooliastmele kognitiivselt võimekamad noored. Kõrghariduse soodne mõju eesti keele oskusele on märkimisväärne ka vanemates earühmades, ehk- ki neisse kuuluvad isikud omandasid kõrghariduse valdavalt venekeelsetes kõrgkoolides väljaspool Eestit või Eesti kõrgkoolide venekeelse õppe kaudu. Vanusevahemikus 40–64 oli teise emakeelega kõrgharitud eesti keele oskus keskmiselt 13 protsendipunkti võrra kõrgem kui teiskeelsetel keskharitudel, viimaste paremus põhiharitud ees piirdus vaid 1,3 protsendipunktiga. Ha- ridustaseme ja keeleoskuse vaheline seos on ootuspärane, sest kõrghariduse omandamise eelduseks olevad vaimsed võimed hõlbustavad ka võõrkeelte õp- pimist; lisaks läheb kõrgharitudel põhinevates ametites riigikeele tundmist sagedamini tarvis. Praeguse olukorra taustal on huvitav tõdeda, et okupa- sioonijaaja lõpul suurendas kõrgharidus eesti keele oskuse määra vähem kui nelja protsendipunkti võrra.

Lõpetuseks veel üks eesti keele oskust puudutav tähelepanek. Nimelt ületab teiskeelsete naiste eesti keele oskus märgatavalt meeste keeleoskust. Kõige suurem on keeleoskuse sooline lõhe keskealiste hulgas: kui 40-aastaste

Joonis 10. Mitte-eesti emakeelega rahvastiku eesti keele oskuse seos hariduse ja vanuserühmaga, 2011. Allikas: ESA 2015, autorite arvutused.

meeste seas on eesti keele oskajate osakaal veidi üle kolmandiku, siis naistest valdavad eesti keelt rohkem kui pooled. 1989. aastal piirdus naiste keeleoskuse eelis mõne protsendipunktiga. Keeleoskuse sooerisuse suurenemisele on ilmselt kaasa aidanud naiste haridustaseme kiirem kasv võrreldes meestega ning sagedasem töötamine suhtlemist nõudvates ametites. Aga põhjus võib olla osaliselt ka naiste võimes keeli kiiremini omandada (Halpern 2012: 119–121). Samuti pole välistatud, et naised hindavad oma keeleoskust meestest mõnevõrra optimistlikumalt.

5. Keelerühmade suuruse ekstrapolatsioon

Eesti rahvastikukoostist arvestades on üllatav, et riigi rahvastikuprognosis pole seni keelilisele või etnilisele mõõtmele mingit tähelepanu pööratud. Statistikaameti värskem prognoos sisaldab küll ennustusi kõigi maakondade ja suuremate linnade kohta, kuid eesti ja mitte-eesti emakeelega rahvastiku või eestlaste ja teiste rahvusrühmade kohta mitte (ESA 2015). Seda teabevajajat silmas pidades on artiklisse lisatud osa, mis püüab seda lünka täita.

Arvutuste lähtekohaks on ÜRO rahvastikuosakonna 2012. aastal maailma riikide kohta koostatud prognoosisari. Võrreldes Statistikaameti, Eurostati ja USA rahvaloendusbüroo „toodanguga” on ÜRO prognooside eeliseks pikem, kuni XXI sajandi lõpuni ulatuv prognoosiperiood ja prognoosi aluseks olevate stsenaariumide ajakohastamine iga kahe või kolme aasta järel, vastavalt rahvastikuarengut puudutava teabe täienemisele. Nüüdisaegsetes rahvastikuprognosis rakendatakse kohortkomponendi ehk vanusnihke meetodit, mis kujutab endast rahvastikutaaste makrosimulatsiooni (Wattelar 2006). Vanusnihke meetodi abil simuleeritakse lähterahvastiku liikumist taasteprot-

sessides (sündimus ja suremus, avatud rahvastiku puhul ka ränne) tulevikus eeldatavalt asetleidvate muutuste mõjul. Tavaliselt koostatakse prognoosid mitmevariandilisena.

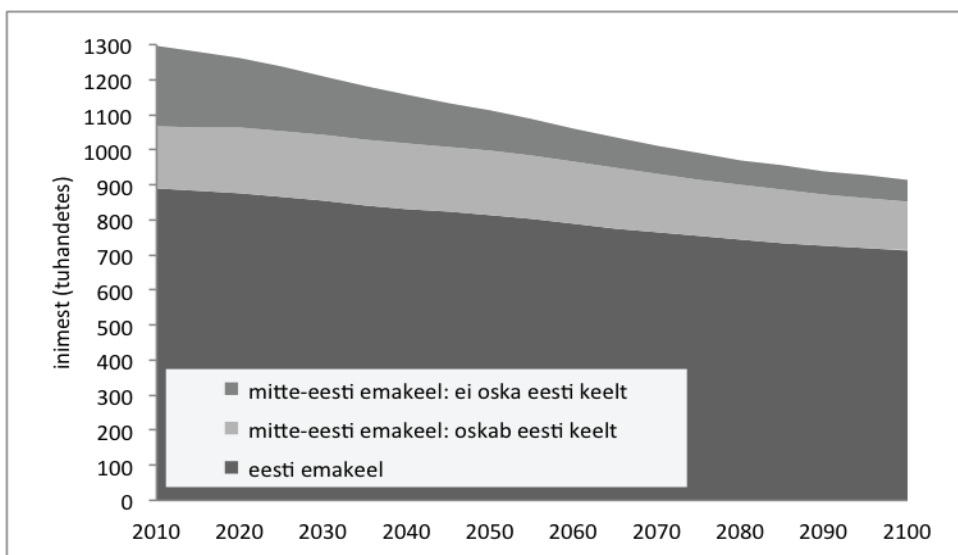
ÜRO 2012. aasta prognoosivariante eristavad peamiselt sündimuse tulevikutrendi kohta tehtud oletused (United Nations 2013a, 2013b, 2014). Keskmine prognoosivariant, mida peetakse kõige tõepärasemaks, eeldab Eesti summaarse sündimuskordaja tõusu XXI sajandi keskpaigaks 1,85 lapseni naise kohta ja seejärel stabiliseerumist 1,9 lapse juures. Keskmine eeldatav eluiga peaks aastaks 2050 pikenema meestel 76 ja naistel 84 aastani (sajandi lõpuks vastavalt 81 ja 88 aastani). Rände puhul on tõenäoliseks peetud peatset sisse- ja väljarände tasakaalu saavutamist.

Neist hüpoteesidest kaks esimest haakuvad üsna hästi Eesti rahvastiku arengut puudutavate faktidega. Keskmisses prognoosivariandis eeldatud sündimustase on sarnane 1990. ja 2000. aastatel Eesti sündimustaset kujundanud ning praeguseks 40. eluaastatesse jõudnud põlvkonna tegeliku lapsesusega. Mikko Myrskylä, Joshua Goldsteini ja Yen-Hsin Chengi (2013: 40) arvutuste kohaselt ulatub keskmine laste arv 1970. aastal ja 1975. aastal sündinud Eesti naispõlvkondades vastavalt 1,86 ja 1,89-ni. Statistikaameti poolt avaldatavad aastapõhised sündimuskordajad on fundamentaalsetest põlvkonnaäitajatest väiksemad (ajavahemikul 2004–2014 liikus summaarne sündimuskordaja vahemikus 1,47–1,72 last) eelkõige 1990. aastate algupoolel alanud sünnitusea tõusu tõttu (Puur, Rahn 2011; Puur, Klesment 2012). Keskmine eluiga on Eestis viimase paarikümne aastaga pikenenud meestel kümne ja naistel seitsme aasta võrra. Sajandi keskpaigaks prognoositud elueast jääb Eesti meestel praegu puudu 3,8 aastat ja naistel 2,5 aastat.¹⁴ Raskem on statistikast kinnitust saada rändevoogude tasakaalu hüpoteesile. Arvestades nii registreeritud kui ka registreerimata rännet, võib ajavahemiku 2000–2014 negatiivsest rändesaldost põhjustatud rahvastikukaoks hinnata 50 000 inimest ehk üle 3300 inimese aastas. Kui Eestisse ei hakka just saabuma igal aastal mõni tuhat täiendavat migranti, tundub ÜRO analüütikute oletus kohesest rändevoogude tasakaalust ebatõenäoline, vähemalt lähitulevikus. Teisalt võib tegelik olukord otsustavalt muutuda, kui eesti keelt emakeelena kõnelevate inimeste väljavool jätkub, ent rändevoogude tasa- või ülekaal saavutatakse väljastpoolt Euroopa Liitu saabuvate immigrandide arvel. Neid asjaolusid tuleks arvestada tulemuste tõlgendamisel.

Keelerühmade dünaamikast ettekujutuse saamiseks oleme rahvastiku prognoosile lisanud teabe 2011. aasta rahvaloendusest. Selle abil on Eesti kogurahvastiku hulgas eristatud kolm eesti keele vaates olulist rühma: esiteks eesti emakeelega rahvastik, teiseks eesti keelt valdav mitte-eesti emakeelega rahvastik ning kolmandaks eesti keelt mittevaldav rahvastik. Prognoosiperioodi alguses vastab nende kolme rühma suurus ja omavaheline proportsioon 2011. aastal fikseeritule, edaspidi hakkavad need vastavalt prognoosi aluseks olevale stsenaariumile demograafiliste ja keeleprotsesside koosmõjul muutuma.

¹⁴ Sündimuse tõusu ja eluea pikenedisega arvestavad ka teised Eesti kohta tehtud rahvastikuprognoosid. Statistikaamet eeldab oma prognoosiperioodi lõpuks (2040) summaarse sündimuskordaja tõusu 1,8 lapseni naise kohta ja keskmise eluea pikenedisest meestel 78,2 ja naistel 83,7 aastani. Eurostati prognoosi põhivariant näeb ette sündimuse tõusu ja stabiliseerumise 1,83 lapse juures ning keskmise eluea pikenedise meestel 85 ja naistel 91 eluaastani aastaks 2080 (Eurostat 2015).

Sarnaselt rahvastikuprotsessidele tuli ka keeleprotsesside puhul arvutuste tegemisel lähtuda teatud eeldusest. Kõigepealt sellest, et üleminekuid eesti emakeelega rahvastikurühmast mitte-eesti emakeelega rühma ja vastupidi ei toimu. Ehkki eelnev rahvaloenduste analüüs demonstreeris, et emakeele vahetus teistelt keeltelt eesti keelele või eesti keelelt mõnele teisele keelele on seni olnud suhteliselt harva esinev, on see eeldus kahtlemata tegelikkust lihtsustav, arvestades inglise keele pealetungi ja segaperede arvu eeldatavat suurenemist. Teiseks ei ole mitte-eesti emakeelega rahvastiku puhul arvutuse aluseks võetud mitte ÜRO prognoosi põhivariant, vaid sellest mõnevõrra madalamat sündimustaset eeldav stsenaarium (1,64 last). Sellist diferentseerimist põhjendab eesti ja mitte-eesti emakeelega rahvastiku sündimuse märkimisväärne ja pikaajaline erisus.¹⁵ Kolmandaks on eeldatud, et mitte-eesti emakeelega rahvastiku eesti keele oskuse muutumise määrab tulevikus väiksema eesti keele oskusega vanemate põlvkondade asendumine nooremate, parema keeleoskusega põlvkondadega. Samuti eeldasime, et uutes teiskeelsete noorte põlvkondades jääb eesti keele oskajate suhtarv praeguseks saavutatud kolme neljandiku tasemele. Arvestades vene emakeelega rahvastiku kontsentratsiooni püsivust Kirde-Eestis ja Tallinna piirkonnas, ei pruugi säärane eeldus ülemäära konservatiivne olla. Kirjeldatud eeldustel rajaneva ekstrapolatsiooni tulemus on esitatud joonisel 11.

Joonis 11. Keelerühmade suuruse prognoos aastani 2100. Allikas: ESA 2015, United Nations 2013a, autorite arvutused (prognoosi lähte-eeldusi on selgitatud tekstis).

¹⁵ 2011. aasta rahvaloenduse andmetel oli ajavahemikul 1950–1970 sündinud eesti rahvusest naistel keskmiselt 2,05 last, teistest rahvustest naistel aga keskmiselt 1,65 last. Ehkki praegu aktiivses pereloomes olevate põlvkondade laste arv kujuneb mõlemas rühmas 0,1–0,2 võrra madalamaks, näitab sündimushoiakute teave keelerühmade vahelise erisuse jätkumist (Katus jt 2008: 99; Puur jt 2009: 50). Võrreldes sündimuse erisusega on eestlaste ja mitte-eestlaste keskmise eluea vahe tagasihoidlik (2014. aastal 2,3 aastat meestel ja 0,7 aastat naistel eestlaste kasuks).

Tulemustest ilmneb, et vaatamata arvutuste aluseks võetud optimistlikule stsenaariumile (sündimuse tõus 1,9 lapseni naise kohta, rändevoogude tasakaal) väheneks eesti emakeelega rahvastik XXI sajandi lõpuks viiendiku võrra. Absoluutarvuliselt oleks eesti keelt emakeelena kõnelejaid Eestis 715 000 inimese ringis (2011. aasta loendusel 887 000).¹⁶ Jooniselt nähtub samuti, et eesti emakeelega rahvastiku vähenemine toimuks kogu prognoosiperioodi vältel suhteliselt ühtlaselt. Kuna lähte-eeldused teisele emakeelele üleminekut ette ei näinud ja rändevoogude puhul oli samuti eeldatud tasakaalu, siis on kahanemise põhjuseks taastetasemest madalam sündimus.

Erinevalt eesti keelt emakeelena kõnelejate arvust võib eesti keelt teise keelena oskavate kaasmaalaste hulk lähema paarikümne aasta vältel suurenedada. Lähte-eelduste täidetuse korral saavutaks jutuks oleva rühma suurus maksimumi 2030. aastatel. Eesti keelt teise keelena kõnelejate arv ületaks siis 190 000 inimese piiri, mis on 8 protsendipunkti võrra rohkem kui 2011. loendusel (177 000). Mõõduka kasvu põhjuseks ei ole mitte-eesti emakeelega rahvastikurühma arvuline kasv, vaid eesti keele oskuse määra suurenemine selles rühmas. Vastavalt aluseks võetud eeldustele kannab seda muutust üksnes kehvema eesti keele oskusega vanemate põlvkondade asendumine nooremate, parema keeleoskusega põlvkondadega. Kuni 2030. aastateni on põlvkonnavahtetuse mõju piisav, et kaaluda üles teiskeelse rahvastiku negatiivne loomulik iive. Alates 2040. aastatest jääb aga põlvkonnavahtetuse mõju viimasele alla. Kui viimase 30–40 aasta jooksul välja kujunenud keelerühmade sündimuserisus oluliselt ei muutu, siis saab teiskeelse rahvastiku kahanemine olema sajandi teisel poolel kiirem kui eesti emakeelega rahvastikul. Aluseks võetud eelduste täidetusel oleks eesti keelt teise keelena kõnelejaid XXI sajandi lõpus Eestis 138 000 inimest ehk 22 % võrra vähem kui viimasel loendusel.

Kõige kiirem saab prognoosi kohaselt tulevikus olema eesti keelt mitteoskava rühma kahanemine, eriti XXI sajandi esimesel poolel. Lähte-eelduste realiseerumisel väheneks eesti keele mittevaldajate hulk sajandi keskpaigaks enam kui poole võrra (2011. aastal 228 000 inimest). Aastaks 2100 oleks eesti keelt mitteoskavaid alles 61 000 ehk praegusest 73 % võrra vähem. Rühma suuruse hoogsat vähenemist lähikümnenditel tingib selle rühma vanuskoostis: praegustest eesti keele mitteoskajatest moodustavad suure osa kesk- ja vanemaealised. Sajandi keskpaigaks on need põlvkonnad rahvastikust lahkunud, misjärel rühma kahanemine aeglustub ning jätkub demograafiliste protsesside ja negatiivse iibe poolt määratud tempos.

Keelerühmade suuruse erinev dünaamika muudab ka nende omavahelisi proportsioone. Kui 1970.–1980. aastatel välja kujunenud ja tänaseni üsna stabiilsena püsinud sündimuserisus eesti emakeelse ja mitte-eesti emakeelse rahvastiku vahel säiliks, suurendaks see rahvaarvu üldisele vähenemisele vaatamata eesti emakeelega rühma osakaalu. 2011. aastal moodustasid eesti emakeelsed kogurahvastikust 69 %, sajandi lõpuks võiks see aluseks võetud eelduste realiseerumisel tõusta 78 %-ni. Mõnevõrra suureneks ka eesti keelt teise keelena valdavate kaasmaalaste suhtarv, mis viimasel loendusel

¹⁶ Viidatud absoluutarvud põhinevad 2011. aasta loenduse ametlikel, Statistikaameti poolt avaldatud tulemustel. Loenduse järel läbi viidud analüüs näitas, et loendamata võis jääda hinnanguliselt 2,4 % Eesti alalistest elanikest (Tiit 2014). Nende lisamisel, eeldades ühesugust alaloenduse määra kõigis kolmes keelerühmas, võib eesti keelt emakeelena kõnelejate tegelikku arvu hinnata 908 000-le.

oli 13 %. Aluseks võetud stsenaariumi teostumisel tipneks eesti keele teise keelena kõnelejate osakaal kogurahvastikus 2050.–2060. aastatel 17 % lähedal; aastasaja lõpuks langeks see aga sündimuserisuse mõjul tagasi 15 %-le. Kolmanda keelerühma, eesti keelt mittevaldava rahvastiku suhtarv kahaneks enam kui 17 %-lt 2011. aastal 7 %-ni sajandi lõpul. Lisaks muutuks oluliselt ka rühma koostis: sajandi lõpukümnenditel moodustaksid sellest märgatava osa teise emakeelega lapsed, kes pole oma vanuse tõttu veel jõudnud eesti keelt omandada.

Tänu parema eesti keele oskusega noorte põlvkondade pealetulekule teise keelse rahvastiku hulgas peaks eesti keele valdajate arv Eestis jääma kuni 2020. aastate teise pooleni põhijoontes 2011. aasta tasemele (1 064 500 inimest), kuid sealtpeale pöörduks trend langusse. Arvutuste aluseks võetud eelduste teostumisel kahaneks eesti keele kõnelejaskond Eestis XXI sajandi keskpaigaks miljonile ja sajandi lõpuks 850 000-le.¹⁷ Suhtarvuliselt peaks eesti keele oskajaid kogurahvastikust olema aastal 2100 praeguse 83 % asemel kümne protsendipunkti jagu rohkem (93 %).

6. Kokkuvõte ja arutelu

Keeleprotsessid ja rahvastikuprotsessid on omavahel tihedasti seotud. Keeleökoloogia käsitleb keelte kõnelejaskonna ja keelekeskkonna demograafilisi tunnusjooni kaalukate teguritena, mis mõjutavad keelte kestlikkust ja selle aluseks olevaid üksikisikute keeltevalikuid (Ehala jt 2014: 497). Rahvastikuprotsessidest on Eesti keelekeskkonda alates XX sajandi keskpaigast kõige reljeefsemalt vorminud sisseränne. Ehkki taasiseseisvumine tegi lõpu rohkem kui neli aastakümnet kestnud massiimmigratsioonile, kestab minevikus aset leidnud rändeprotsessi mõju rahvastikukoostise kaudu edasi.

Käesoleva kirjutise sihiks oli eritleda rände, vähemal määral aga ka teiste demograafiliste protsesside mõju Eesti peamiste keelerühmade suurusele, rahvastiku keelekoostisele ning eesti keele kasutusele teise keelena. Peamiseks andmeallikaks olid kolme viimase rahvaloenduse andmed, mis ainsana pakuvad täpset teavet ka väiksemate keelerühmade kohta.

Emakeelerühmade suuruse käsitlemine näitas, et veerand sajandi eest toimunud ja Eesti rahvaarvu praeguseni kestvasse langusse viinud demograafiliste protsesside teisenemine on keelerühmi puudutanud väga erineval määral. Kahest suuremast rühmast kaotas eesti emakeelega rahvastik ajavahemikus 1989–2011 vähem kui kümnendiku, vene emakeelega rahvastik aga ligi kolmandiku. Veelgi ulatuslikum on olnud kahanemine väiksemates keelerühmades. Mitu kõnelejaskonna poolest esikümnesse kuuluvat rühma on kaotanud enam kui poole oma suurusest. Koos võetuna on väiksemate keelerühmade osakaal Eesti rahvastikus võrreldes 1989. aastaga kahanenud ligi kaks korda, tuues kaasa keelelise mitmekesisuse vähenemise.

¹⁷ Artikli koostamisel arvutasime läbi ka ÜRO prognoosi ülejäänud stsenaariumid. Kui summaarne sündimuskordaja stabiliseeruks eesti emakeelega naistel põhivariandis eeldatust madalamal tasemel (1,64 last), siis väheneks eesti keelt emakeelena kõnelejate arv XXI sajandi lõpuks 582 000-ni. Lisades neile eesti keele teise keelena valdajad, oleks eesti keele kõnelejaid Eestis aastal 2100 umbes 720 000. Ka selle stsenaariumi puhul on eeldatud rändevõgude tasakaalu.

Ehkki demograafilised tegurid on väiksemate keelerühmade kiirele kaanemisele kaasa aidanud, on sedavõrd ulatuslike muutuste peamiseks põhjuseks keelevahetus. Rahvuskeelest loobumine on toimunud peamiselt vene keele kasuks, väiksemate rahvusrühmade puhul on vene emakeelele üleminek võrreldes eesti emakeelele üleminekuga üle kaheksa korra sagedasem. Rahvuskeele peamiselt vene keele vastu vahetamise põhjused on pärit Nõukogude perioodist, ning võimalik, et osalt ka veel varasemast ajast, kuid loendusandmed näitavad nende toime jätkumist ka iseseisvuse taastanud Eestis. Kõigi vaadeldud keelerühmade puhul oli vene emakeelele läinute suhtarv võrreldes 1980. aastate lõpuga kasvanud. Enamiku väiksemate keelekogukondade vanuskoostises ilmnevad disproportsioonid – laste tavaliselt väike ja eakate suur osakaal – ennustavad keelevahetuse jätkumist ja keelelise mitmekesisuse vähenemist ka tulevikus.

Rahvastiku eesti keele oskus on okupatsiooniaja lõpuga võrreldes märkimisväärselt paranenud, mitte-eesti emakeelsete hulgas kasvas eesti keelt teise keelena valdavate isikute suhtarv rahvaloenduste andmeil 14 %-lt 44 %-le. Pole kahtlust, et see on toimunud põhiliselt poliitilise konteksti ja eesti keele staatuse teisenemise tõttu. Kaasuvate teguritena on eesti keele oskuse näitajate paranemisele kaasa aidanud ka keskmisest vähem lõimunud sisserändajate lahkumine ja muutused rahvaloenduste keeleküsimuste sõnastuses. Valikulise väljarände panust teiskeelse rahvastiku eesti keele oskuse määra suurenemisse võib hinnata maksimaalselt 4,5 protsendipunktile, rändeteguri tõenäoline tegelik panus on sellest ülempiirist väiksem. Kui võtta aluseks vanemates eearühmades täheldatav keeleoskuse paranemine ning omistada see täies ulatuses loendusmetoodika muutusele, jääks selle teguri panus kolme protsendipunkti piiridesse.

Kõige märgatavam on teiskeelse rahvastiku eesti keele oskuse paranemine noorte hulgas. Vanuserühmas 15–19 suurenes eesti keele oskajate osakaal viis korda, 14 %-lt 1989. aastal 71 %-ni viimasel rahvaloendusel, mis osutab koolisüsteemi keskele rollile sisserändajate ja nende järeltulijate lõimimisel. Keskealiste ja eakamate hulgas on eesti keele oskuse muutus väiksem. Noorte, parema eesti keele oskusega põlvkondade pealetulek ja vanemate taandumine tagab keeleoskuse määra tõusu ka vanemates eearühmades ning teiskeelses rahvastikus tervikuna. See rahvastikutaastel põhinev mehhanism toimib küll aeglaselt, kuid see-eest vääramatult. Rahvaloendused näitavad samuti eesti keele oskuse tugevat sõltuvust haridustasemest: teiskeelsetest kõrgharidusega noortest oskas 2011. aastal eesti keelt ligi üheksa kümnendikku, põhiharitute hulgas oli keeleoskajaid napilt üle poole. Teiskeelsete koolide jaoks võiks eesti keele oskuse suur hariduslõhe olla argumendiks, et panna senisest rohkem rõhku eesti keele õpetamisele alg- ja põhikooliastmes. Piirdub ju kohustuslik haridustee Eestis põhikooliga ja ühiskonnas toimetulekuks peaks ka põhiharidusega noored riigikeelt valdama.

Klassikalise assimilatsiooniteooria (Gordon 1964) ennustus, mille kohaselt sisserändajate uuel elukohamaal üles kasvanud lapsed peaksid olema oma vanematega võrreldes uude ühiskonda paremini lõimunud, leiab eesti keele oskuses tugevat kinnitust vaid eakamates, 1940. aastate teisel poolel ja 1950. aastate alguses sündinud põlvkondades. Keskealistes vanuserühmades väheneb hilisema rändepõlvkonna mõju eesti keele oskusele 1970. aastate alguses sündinute hulgas peaaegu nullini. See ühtlustumine on märgiks, et keelekesk-

kond, milles enamik sisserrändajate Eestis sündinud lastest sotsialiseerusid, ei erinenud 1970. ja 1980. aastatel enam märkimisväärselt keskkonnast nende vanemate päritolumaal. Keelekontaktide ja keskkonna tähtsust kinnitas teisest rakursist seos eesti keele oskuse ja elupiirkonna rahvastikukoostise vahel: 2011. aastal ulatus korrelatsioon teiskeelse rahvastiku eesti keele oskuse ning eesti emakeelega rahvastiku osakaalu vahel elupiirkonnas 0,88-ni. Eesti keele oskuse mitmekordsele tõusule vaatamata pole keelekeskkonna mõju sisserrändajate eesti keele oskusele 1980. aastate lõpuga võrreldes nõrgenenud, vaid tegelikult isegi tugevnenud.

Tänu sisserrändajate kontsentratsioonile Kirde-Eestis ja Tallinna piirkonnas ning vene keele tugevale positsioonile ei ilmne loendusandmetes selget (pöörd)seost keelerühma suuruse ja eesti keele oskuse vahel. Omaette mõtlemisainet peaks pakkuma tõsiasi, et proportsionaalselt sama palju eesti keele oskajaid kui vene emakeelega rahvastikus leidub ka suhteliselt väikesearvulises inglise emakeelega rühmas. Kahe viimase loenduse vahel eesti keele oskus ingliskeelsete eestimaalaste hulgas koguni langes mõne protsendipunkti võrra. Ehkki põhjuseks võib pidada inglise keelt emakeelena kõnelejate arvu kiiret kasvu, jätab see õhku küsimuse, kas praegu Eestisse saabuvate uute sisserrändajate eesti keele oskus saab ikka olema parem kui sõjajärgsetel endise Nõukogude Liidu aladelt Eestisse asunud migrantidel. 2011. aasta loenduse põhjal võib väita, et saab, kuid paraku pole eesti keele oskuse määra erisus lääne ja ida päritolu keelerühmade vahel kuigi suur. Pikemas edasivaates on ka uute sisserrändajate puhul võtmeroll koolisüsteemil, et sisserrändajate lapsed omandaksid sujuvalt eesti keele ning sotsialiseerusid koos kohalikest eakaaslastega.

2011. aasta rahvaloenduse teavet rahvastikuproгноosidega seostades on artiklis tehtud katse selgitada, millised muutused võivad Eesti rahvastiku peamisi keelerühmi oodata järgnevatel kümnenditel. Arvutuse aluseks on ÜRO 2012. aasta prognoosisarja keskvariant, mille kaks võtme-eeldust – sisse- ja väljarände tasakaal ja sündimuse tõus 90 %-ni taastetasemest XXI sajandi teisel poolel – mõjuvad Eesti viimase veerandsajandi rände- ja sündimusnäitajate taustal optimistlikuna. Paraku näitab arvutus, et isegi nende positiivsete eelduste teostumisel kahaneks eesti emakeelega rahvastik XXI sajandi lõpuks viiendiku võrra. Kui säiliks möödunud 30–40 aasta jooksul kinnistunud sündimuserisus keelerühmade vahel, kahaneks mitte-eesti emakeelega rahvastik samal ajal veelgi kiiremini. Samas võiks põlvkondade loomulik vahetumine langetada eesti keele mittevaldajate suhtarvu sajandi lõpuks 7 %-ni.

Prognoosiarvutused on kahtlemata hea tööriist rahvastiku demograafilise arenguvälja kaardistamisel, kuid samas peab mõnna, et ka kõige rafineeritum prognoos ei võimalda protsesside kulgu mitme inimpõlve taha täpselt ette näha. Siin peituv vastuolu ei taanda prognooside koostamist siiski tühjaks mõttemänguks. Prognooside oluliseks väärtuseks on rahvastikuprotsesside tagajärgede näitlikustamine. Selles funktsioonis võib prognoose võrrelda kompassiga, mis teeb selgeks, kuhu üks või teine demograafiline arengurada aja jooksul välja viiks. Kui prognoosi konkreetsete eeldustega määratud tulevikupilt meie ootustele ei vasta, siis on alati võimalik eeldusi varieerides otsida üles sellised arengurajad, mis soovitud olukorrale lähemale viiksid. Kuna Eesti senise kogemuse järgi pole sisserrändajad arvestataval hulgal eesti emakeelele üle läinud, on eesti emakeelega rahvastiku kahanemise ainsaks

vastukaaluks sündimuse mõõdukas tõus ning väljarände ülekaalu asendumine mõlemas suunas kulgeva, kuid pikemas vaates nullsaldolise migratsiooniga. Nende tingimuste saavutamise võimaluste üle arutlemine väljub aga selle artikli raamidest.

Metodoloogia vaatekohast pöörati käesolevas artiklis tähelepanu rahvaloendustele kui väga olulisele teabeallikale keeleprotsesside kohta, mille tugevuseks on võime pakkuda täpset teavet kogu rahvastiku, sealhulgas ka kõige väiksemate rühmade keelepraktikate kohta. Loendusküsimuste näilisele lihtsusele vaatamata pole loendustele keelemuutustest tervikpildi loomisel asendajat. Nagu artikli sissejuhatuses tõdetud, on Eesti keeleteadlased loenduste informatsiooni aktiivselt kasutanud. Samas pole rahvaloenduste analüütiline potentsiaal artikli autorite hinnangul keelepraktikate uurimisel siiski täit rakendust leidnud. Mõne erandiga on loenduste kasutamine Eesti keeleuuringutes piirdunud Statistikaameti toodetud valmistabelite kogumiga. Ühest küljest teeb selline kasutusviis uurija töö mugavaks, kuid teisalt seab ette antud tabelikomplekt küsimuste ülesseadmisele ja neile vastamisele jäigad piirid.

Rahvaloenduste teaduskasutus on sellest kitsendusest üle astunud loenduste algmaterjali (anonümiseeritud üksikandmete) käibesse toomisega. Ka Eestis on võimalused selleks lahti, seni on neid teistest rohkem kasutanud rahvastikugeograafid linnastumisega seotud teemade käsitlemisel (Tamm-aru, Kontuly 2011; Tammaru jt 2013) ja demograafid rahvastikuvananemise uurimisel (Katus jt 1999; Katus jt 2003). Rahvusvaheliselt koondab, harmooniseerib ja teeb loendusandmeid uurijatele kättesaadavaks Minnesota ülikooli demograafiakeskus (IPUMS 2015).¹⁸ Keeleteabe puhul aitaksid rahvaloenduste üksikandmetel põhinevad analüüsid edendada teadmist vähemalt kolmel viisil. Esiteks oleks üksikandmete abil võimalik selgitada täpsemini erinevate keeleökoloogiliste tegurite toimet, võttes arvesse nende mõju põimumist. Teiseks, kogudes valimipõhise uuringuga süvitsiminevat teavet väikese hulga inimeste keeleoskuse ja -kasutuse kohta ning seostades seda isikupõhiselt loendusvastustega, saaks selgemaks, kuidas rahvaloendustel kogutud keeleteavet tuleb tõlgendada.¹⁹ Kolmandaks avardaks järjestikuste loenduste seostamine – edumeelse statistikakorraldusega maades on ka see võimalik isikupõhiselt – pikaajaliste, mitme põlvkonna vältel toimuvate keelekasutuse ja identiteedi muutuste käsitlemise võimalusi (de Carvalho jt 2004; Miranda 2015).

Paraku ei luba avarduvatele uurimisvõimalustele osutamiseга artiklit lõpetada rahvaloenduse enda tulevikuperspektiiv. Loenduste statistikakorralduse tugisambana aktsepteerituse taustal on Euroopas hakatud üha valjemal toonil kurtma klassikalise, inimeste küsitlemisel põhineva loenduse puuduste üle (Coleman 2012). Tavalooenduse üheks ahvatlevamaks alternatiiviks on registripõhine rahvaloendus, mille teerajajateks on olnud Põhjamaad (United Nations 2007; Wallgren, Wallgren 2007). Väga ahvatlevaks teeb registripõhise loenduse võimalus asendada loenduse kõige mastaapsem töötapp (küsitlus) erinevatest

¹⁸ Artikli kirjutamise ajal sisaldas IPUMS-i põhikollektsioon 258 anonümiseeritud loendusvalimit 79 riigist, kokku 560 miljoni inimese kohta. Eesti loenduste andmeid pole IPUMS-i kaudu teaduskäibesse edastatud.

¹⁹ Selliste valideerimisuuringute korraldamine peaks olema Statistikaameti poolt kordineeritava rahvaloenduse töösükli üks osa. Valideeritus annaks loendustel kogutud keeleandmete tõlgendamisele praegusest kindlama aluse.

registritest saadud andmefailide ühendamise, säästes niiviisi maksumaksja raha ja hoidudes elurattas kihutavate kodanike tülitamisest. Eestis on seda alternatiivi arutatud nii 2000. kui ka 2011. aasta loenduste ettevalmistuste ajal, kuid registritesse kogunenud teabe kvantiteet ja kvaliteet osutusid mõlemal korral loendusele ette seatud nõuete täitmiseks ebapiisavaks.

Klassikalisest loendusest loobumise kolmas üritus algas veel enne 2011. aasta rahvaloenduse lõppu ning on olnud eelnevatest tõsiseltvõetavam. Esimeseks sammuks oli aastatel 2010–2013 teostatud meetodikaprojekt, mille eesmärgiks oli registrite olukorda registripõhise rahva- ja eluruumide loenduse vajadustest lähtuvalt põhjalikult analüüsida. Töö hõlmas paarikümmend loendustunnust, mille kohta oli andmete kogumine ja Eurostatile esitamine 2010. aasta loendusvoorus Euroopa Liidu liikmesriikidele kohustuslik (Euroopa Parlament 2008; Euroopa Komisjon 2009). Projekti tulemused näitasid, et registripõhise statistika arendamine on Eesti jaoks pikaajaliselt õige strateegia. Kuid samas näitasid tulemused ka seda, et paljude tunnuste puhul on registrite loendusvalmiduseni käia veel väga pikk tee ning näib ebatõenäoline, et seda oleks võimalik 2020. aastaks läbida (Puur jt 2015).

Keeletunnuseid jutuks olev meetodikaprojekt ei hõlmanud, sest need Euroopa Liidu kohustuslike loendustunnuste hulka ei kuulu. Eesti riiklike statistikatööde programmist moodustab aga Euroopa Liidu direktiividega määratud kohustuslik osa ligikaudu 90 % (Statistikanõukogu 2015). Seda arvestades pole sugugi alusetu mure, et läbi aastakümnete ja erineva riigikorra ulatuv kõiksete keeleandmete järjepidevus võib Eestis järgmise loendusega katkeda. Niisuguse lõpplahenduseni tootab viia Statistikaameti väljakuulutatud kursis puhtakujulisele registri loendusele (Tiit 2015).²⁰

Peamine põhjus muretsemiseks seisab selles, et Eesti registritesse ei koguta rahvastiku keeleoskuse teavet rahvaloendustega võrreldavas mahus. Tõsi, emakeele tunnus kuulub rahvastikuregistri andmekoosseisu, kuid seda on registri põhitunnustest eristanud andmeesituse vabatahtlikkus. Isegi juhul, kui emakeele registrisse märkimine seadusemuudatuse abil kohustuslikuks tehtaks, tuleb 2020. aastaks registrisse kanda seal praegu puuduv teave ligi veerand miljoni eestimaalase emakeele kohta.²¹ Veelgi keerukam on lahendust leida sellele, kuidas hakkaks tulevikus toimuma registrisse kantud emakeele-teabe ajakohastamine, sest inimeste keeleline enesemääratlus võib elu jooksul muutuda ja see moodustab olulise osa keeleprotsessist. Klassikalise loenduse puhul tagab teabe ajakohasuse loendusvoorude kordumine – mis tagaks selle aga registripõhise loenduse puhul? Lõpuks vajab vastust ka küsimus, kas registritesse on kavas hakata talletama teavet teiskeelse rahvastiku eesti keele oskuse, rahva üldise võrkeelteoskuse või murdekeelte kohta. On tõenäoline, et tehakse ettepanek kõigi nende tunnuste kogu rahvastikku hõlmavast teabekogumisest loobuda, pakkudes asenduseks valimküsitluste kaudu kogutavat informatsiooni. Kaotada on niisuguse asenduse puhul loendusteabele ainu-

²⁰ Alternatiiv puhtakujulisele registri loendusele oleks kombineeritud meetodi rakendamine, kus loendusteavet kogutakse registrite kõrval (need registrites leiduvad tunnused, mille kvaliteet on piisav) ka tavameetodil (need tunnused, mis registrites ei sisaldu või mille kvaliteet pole piisav). Kombineeritud lähenemise puhul aitaks kulusid kokku hoida veebiloenduse laialdane kasutamine, milles Eestile kuulub teadaolevalt maailmarekord (Tiit 2014).

²¹ Seisuga 24. IX 2015 tehtud väljavõttes puudus rahvastikuregistris teave 229 000 Eesti elaniku emakeele kohta.

omane täpsus: küsitluste valimimahtusid arvestades oleks edaspidi võimalik teavet esitada üksnes eesti ja vene emakeelega rahvastiku kohta.

Kas ollakse sellise asjade arenguga nõus või ollakse valmis täiuslikuma informatsiooni nimel kord kümnendi vältel jätkuvalt loenduskuisimustele vastama ning maksumaksjatena ka suuremat kulu kandma? Mõttevahetus rahvaloenduse tuleviku üle seisab Eestis lähiaastatel ees ning keeleteadlastel on õigus ja kohustus selles kaasa lüüa.

Artikkel on kirjutatud sihtteema SF0130018s11 „Eesti rahvastiku nüüdisareng: põhisuundumused, tegurid ja ühiskonnamõju” raames. Autorid soovivad tänada anonüümset retsensenti tähelepanekute ja soovitude eest.

Kirjandus

- C a r v a l h o, José A. M. de, W o o d, Charles H., F l á v i a, Cristina, D r u m o n d, Andrade 2004. Estimating the stability of census-based racial/ethnic classifications: The case of Brazil. – Population Studies, kd 58, nr 3, lk 331–343.
- C o l e m a n, David 2012. The twilight of the census. – Population and Development Review, kd 38 lisa, lk 334–351.
- E h a l a, Martin, K o r e i n i k, Kadri, P r a a k l i, Kristiina, S i i n e r, Maarja 2014. Kuidas uurida keele kestlikkust? – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 489–507.
- ESA 2015. Eesti statistika andmebaas. <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/Saveshow.asp> (27. VIII 2015).
- Euroopa Komisjon 2009 = Euroopa Komisjoni määrus (EÜ) nr 1201/2009, 30. november 2008, millega rakendatakse Euroopa Nõukogu ja Parlamendi määrus (EÜ) nr 763/2008, rahva ja eluruumide loenduste kohta seoses andmete ning nende jaotuste tehniliste spetsifikatsioonidega. – Euroopa Liidu Teataja, L 329, 15. XII 2008, lk 29–68.
- Euroopa Parlament 2008 = Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EÜ) nr 763/2008, 9. juuli 2008, rahva ja eluruumide loenduse kohta. – Euroopa Liidu Teataja, L 218, 13. VIII 2008, lk 14–20.
- Eurostat 2015. Database. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (24. IX 2015).
- G o r d o n, Milton 1964. Assimilation in American Life. New York: Oxford University Press.
- H a l p e r n, Diane 2012. Sex Differences in Cognitive Abilities. 4. kd. New York: Taylor and Francis Group, Psychology Press.
- H a u g, Werner, C o m p t o n, Paul, C o u r b a g e, Youssef (toim) 2002. The Demographic Characteristics of Immigrant Populations. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- IPUMS 2015 = Integrated Public Use Microdata Series. International Census Microdata for Social and Economic Research. <https://international.ipums.org/international/> (25. IX 2015).
- K a t u s, Kalev, P u u r, Allan, P õ l d m a, Asta, S a k k e u s, Luule 1999. Rahvastikuvananemine Eestis. (Sari D, nr 1.) Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.
- K a t u s, Kalev, P u u r, Allan, P õ l d m a, Asta, S a k k e u s, Luule 2003. Population Ageing and Socio-Economic Status of Older Persons in Estonia. New York–Geneva: United Nations.

- K a t u s, Kalev, P u u r, Allan, P õ l d m a, Asta 2008. Eesti pere- ja sündimus-uuring. Teine ring. Standardtabelid. (Sari C, nr 26.) Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.
- M i r a n d a, Vitor 2015. A resurgence of black identity in Brazil? Evidence from an analysis of recent censuses. – *Demographic Research*, kd 32, lk 1603–1630.
- M y r s k y l ä, Mikko, G o l d s t e i n, Joshua R., C h e n g, Yen-Hsin A. 2013. New cohort fertility forecasts for the developed world: Rises, falls, and reversals. – *Population and Development Review*, kd 39, nr 1, lk 31–56.
- NSV Liidu Riiklik Statistikaakomitee 1988 = 1989. aasta üleliidulise rahvaloenduse korraldamise ja loendusruumis elunevate isikute nimestike koostamise ja loenduslehtede täitmise juhend. Tallinn: NSV Liidu Riiklik Statistikaakomitee.
- P u u r, Allan, K l e s m e n t, Martin 2011. Signs of a stable or provisional recovery in fertility. Reflections on developments in Estonia. – *Demografia*, kd 54, nr 5, lk 31–55.
- P u u r, Allan, P õ l d m a, Asta, S a k k e u s, Luule 2009. Eesti pere- ja sündimus-uuring. Teine ring. Standardtabelid: välispäritolu rahvastik. (Sari C, nr 27.) Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.
- P u u r, Allan, R a h n u, Leen 2011. Teine demograafiline üleminek ja Eesti rahvastiku nüüdisareng. – *Akadeemia*, kd 23, nr 12, lk 2225–2272.
- P u u r, Allan, S a k k e u s, Luule, T a m m a r u, Tiit 2013. Rahvastik. – Eesti inimarengu aruanne 2012/2013. Eesti maailmas. Toim Mati Heidmets. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, lk 13–26.
- P u u r, Allan, S a k k e u s, Luule, A b e n, Siim 2015. Rahvaloendus teelahkmel. Tähelepanekuid lõpule jõudnud metoodikatööst. – *Akadeemia*, kd 27, nr 2, lk 266–282; nr 3, lk 421–451.
- R a n n u t, Ülle 2005. Keelekeskkonna mõju vene õpilaste eesti keele omandamisele ja integratsioonile Eestis. (Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 14.) Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Statistikaamet 1999 = 2000. aasta rahva- ja eluruumide loenduse loendusjuhend. Tallinn: Statistikaamet.
- Statistikanõukogu 2015 = Statistikanõukogu arvamus Statistikaameti 2016–2020. aasta statistikatööde loetelu kohta. www.stat.ee/dokumendid/258179 (23. VIII 2015).
- T a m m a r u, Tiit, K o n t u l y, Thomas 2011. Selectivity and destinations of ethnic minorities leaving the main gateway cities of Estonia. – *Population, Space and Place*, kd 17, nr 5, lk 674–688.
- T a m m a r u, Tiit, v a n H a m, Maarten, L e e t m a a, Kadri, K ä h r i k, Anneli, K a m e n i k, Kristiina 2013. Ethnic dimensions of suburbanisation in Estonia. – *Journal of Ethnic and Migration Studies*, kd 39, nr 5, lk 845–862.
- T e n d e r, Tõnu 2010. Mitmekeelsus Eestis Euroopa Liidu mitmekeelsuse ideaali taustal. (Dissertationes de mediis et communicationibus Universitatis Tartuenssis 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- T i i t, Ene-Margit 2014. 2011. aasta rahva- ja eluruumide loendus. Metoodika. Tallinn: Statistikaamet.
- T i i t, Ene-Margit 2015. Esimene rahvaloendajateta rahvaloendus. – *Eesti Päevaleht* 29. VII.
- United Nations 2007 = Register-based statistics in the Nordic countries. Review of best practices with focus on population and social statistics. New York–Geneva: United Nations. unstats.un.org/unsd/dnss/docViewer.aspx?docID=2764 (14. III 2016).

- United Nations 2013a = World Population Prospects: The 2012 revision. Vol. I: Comprehensive Tables. ST/ESA/SER.A/336. New York: United Nations.
- United Nations 2013b = World population prospects: The 2012 revision. Vol. I: Comprehensive Tables. ST/ESA/SER.A/345. New York: United Nations.
- United Nations 2014 = World population prospects: The 2012 revision. Methodology of the United Nations population estimates and projections. ESA/P/WP.235. New York: United Nations.
- W a l l g r e n, Anders, W a l l g r e n, Britt 2007. Register-Based Statistics: Administrative Data for Statistical Purposes. Chichester, UK: John Wiley & Sons.
- W a t t e l a r, Christine 2006. Demographic projections: History of methods and current methodology. – Demography. Analysis and Synthesis, kd 3. Toim Graziella Caselli, Jacques Vallin, Guillaume Wunch. New York: Academic Press, lk 149–160.

Estonian language in the context of immigration: A demographic retrospect of the years 1989–2011 and prospects

Keywords: native language, language shift, Estonian as a second language, migration, census, Estonia

The article addresses the influences of migration on the size of the major language groups in Estonia, the linguistic composition of the population, and the use of Estonian as a second language from the end of the 1980s to 2011, based on the last three censuses.

As for different language groups, demographic and linguistic change has affected them to a different extent. The most marked decrease can be observed in smaller language groups, which is due to language shift. In Estonia the language changed to by minor language groups is mostly Russian, and this process has not ceased since the restoration of Estonian statehood. The reasons for this change date back to the Soviet period or sometimes even earlier.

The Estonian competence of the population has notably increased during reindpendence. This has mainly happened due to changes in politics and in the rise of the status of the Estonian language, even considering the reflection of emigration and of changes in census methodology in the census data on Estonian competence. The most notable increase in Estonian competence concerns the youth. Estonian competence strongly depends on the ethnic composition of the area of living, whereas its dependence on the generation of immigrants is relatively low. The effect of the language environment on the Estonian competence in immigrants has not weakened, but rather strengthened since the end of the 1980s. Also, association has strengthened between language competence and level of education.

According to projection calculations the native Estonian-speaking population will decrease by a fifth, at best, by the end of the 21st century. However, it is possible that the replacement of generations will bring the proportion of total non-speakers of Estonian down to 7% by the same time.

From the standpoint of methodology the article emphasises that censuses are a very important source of information on the dynamics of language situations. There is actually no other way to the full picture of language change. Although Estonian linguists have made an active use of census data, the analytic potential of the data in studying language practices has hardly been used in full.

Unfortunately, there is an imminent danger that the decades-long series of comprehensive language data may be interrupted in Estonia by the very next census. This is because Statistics Estonia has proclaimed a course to purely register-based censuses, with very limited language data available in registers. Thus, the next few years will probably bring a debate on the future of censuses in Estonia, where linguists have an important say.

Allan Puur (b. 1963), PhD, Tallinn University, School of Governance, Law and Society, Estonian Institute for Population Studies, Research Professor, puur@tlu.ee

Leen Rahnu (b. 1974), MA, Tallinn University, School of Governance, Law and Society, Estonian Institute for Population Studies, Researcher, rahnu@tlu.ee

Jaak Valge (b. 1955), PhD, Tallinn University, School of Governance, Law and Society, Estonian Institute for Population Studies, Research Professor, jaak.valge@googlemail.com